

İhtisâb. Robert Bertram Serjeant tarafından neşredilmiştir ("A Zaidi Manual of Hisbah of the 3rd Century (H)", RSO, XXVIII [1957], s. 1-34). **3. el-Bisât** (bu üç eserin yazma nüshaları için bk. Sezgin, I, 567). **4. Tefsîrû'l-Kur'ân.** İki ciltlik bir eserdir (Nüveyhiz, I, 132). **5. Kitâbü'l-İmâmeti's-şâgîr.** **6. Kitâbü'l-İmâmeti'l-kebîr.** Bu iki eser devlet başkanlığıyla ilgilidir. **7. Kitâbü'l-Mevâlidî'l-İsnâ'uşerîyye** (son üç eser için bk. Hasan es-Sadr, s. 337). Ayrıca **Kitâbü'l-Müsterşid, Uşûlû'd-dîn, el-Emâlî, ez-Zâlâmâtû'l-Fâtmiyye ve Fedek ve'l-humus** adlı eserleri kaynaklarda zikredilmektedir.

Şiirle de ilgilenen Hasan el-Utrûş'un şiirlerinin önemli bir kısmı Zeydiyye'nin tabakat ve terâcim kitaplarında yer almaktadır (Ebû Tâlib en-Nâtık, s. 98-100; Humeyd el-Muhallî, s. 232-242).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), X, 149; İstahrî, *el-Mesâlik* (de Goeje), s. 205; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 373; Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinî mülûkî'l-arz ve'l-enbiyâ*, Beyrut, ts. (Dâru Mektebeti'l-hayât), s. 182; Arîb b. Sa'd, *Şîlatû'l-Târîhi'l-Taberî* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1960 → Beyrut, ts. (Dâru Süveydân), s. 47; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 244; Ebû'l-Abbâs el-Hasenî, *Siyerü'l-e'immeti'l-muhtâre min Kitâbi'l-Mesâbih* (nşr. W. Madelung, *Ahbarü'l-e'immeti'l-Zeydiyye* içinde), Beyrut 1987, s. 71-75; Ebû Tâlib en-Nâtık, *Siyerü'l-e'immeti'l-muhtâre min Kitâbi'l-İfâde* (a.e. içinde), s. 85-101; Humeyd el-Muhallî, *Siyerü'l-e'immeti'l-muhtâre min Kitâbi'l-Hadâiki'l-verdiyye* (a.e. içinde), s. 209-242; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 77-78; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXV, 93-97; İbn Tağîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 185; Zahîrüddîn-i Mar'âşî, *Târîhi'l-Taberîstân ve Rûyân ve Mâzenderân*, Tahran 1361, s. 145-146; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riyâzü'l-ulemâ' ve hîyâzü'l-fuzalâ* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, I, 276-294; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, II, 256-258; Zambaur, *Manuel*, s. 192; Hudaî, *Muḥâdarât: 'Abbâsiyye*, s. 372-378; Sezgin, GAS, I, 567; W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", *CHIr*, IV, 208-212, 221, 253; a.mlf., "al-Hasan b. al-Kâsım", *El² Suppl.* (İng.), s. 356-357; a.mlf., "Alids", *Elr*, I, 882; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 337-338; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 341; A'yânü's-Şî'a, V, 179-185; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessîrin*, I, 132; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 190-202; İsa Doğan, *Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri* (doktora tezi, 1987, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 83-84; M. S. Khan, "The Early History of Zaydi Shiism in Daylaman and Gilan", *ZDMG*, CXXV (1975), s. 302-303; R. Strothmann, "Utrûş", *IA*, XIII, 85-87; a.mlf., "Hasan al-Utrûş", *El²* (İng.), III, 254-255; Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, IX, 265.

İSA DOĞAN

HASAN ÜSKÜDÂRÎ

(ö. 1023/1614)

Osmanlı hattatı.

Hamza adlı bir zatın oğlu olup Üsküdar'da doğduğu ve burada yaşadığı için Üsküdarî nisbesiyle anılmıştır. Şeyh Hamdullah Efendi'nin kızı tarafından torunu olan Pîr Mehmed b. Şükrullah'ın akrabası ve talebesidir. Hocasından aklâm-ı sitteyi meşkedip icâzet aldıktan sonra yine Şeyh Hamdullah'ın oğlu tarafından torunu olan Derviş Mehmed b. Mustafa De'den hattın inceliklerini öğrendi. Hasan Üsküdarî böylece "şeyh üslûbu"nun iki koldan kendisinde toplandığı, devrinin önde gelen bir temsilcisi olarak bu yolda mushaf ve kıtalar yazdı. Üçüncü nesilden Şeyh Hamdullah şeceresine bağlanan hattatın celi-sülûs hattından bazı örnekler, Üsküdar'daki Mimar Sinan yapısı Vâlide-i Atik Camii'nin çiniye nakşedilmiş mihrap sofası kuşağına ve son cemaat mahallindeki pencere alınlıklarına yazdığı istiflerle zamanımıza ulaşmıştır. Ancak kâğıda yazmış olduğu aklâm-ı sitte örneklerinden günümüze ulaşabilenler fazla değildir.

Hasan Üsküdarî vefatında Karacaahmet Sultan Türbesi karşısındaki set üstüne defnedilmiştir. Muhtemelen 1915 yılında, yeni açılan yolun güzergâhında kalan kabrinin o civarda Şeyh Sofası adıyla bilinen Şeyh Hamdullah hazîresine nakli düşünülmüş, ancak bu gerçekleştirilememiştir. Ayrıca bu teşebbüs sırasında, talebesi Hâlid Erzurûmî tarafından yazılmış olan mezar kitâbesi kırılıp iki parçaya ayrılmıştır. Hasan Üsküdarî'nin bu kırık mezar kitâbesi ve beraberinde sökülme zorunda kalınan diğer mezar taşları, 1917 yılında devrin büyük hattatlarının katıldığı bir merasimle Selimiye Kü-

tüphanesi arkasındaki hazîreye (bugünkü Çiçekçi Camii bahçesi) taşınarak dikilmiş, fakat bu sırada da mezarları nakledilememiştir.

Şeyh Hamdullah'tan günümüze ulaşan hattat silsilesinde mühim bir mevkiye sahip olan Hasan Üsküdarî'nin meşhur talebeleri arasında Hâlid Erzurûmî'den başka Muhammed el-İmâm adıyla tanınan Tokatlı İmam Mehmed Efendi de bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Suyolcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, s. 36; Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 157; Habib, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 107; Cl. Huart, *Les calligraphes et les miniaturistes de l'orient musulman*, Paris 1908, s. 132; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts., s. 86; Uğur Derman, "Hasan-ı Üsküdarî", *TA*, XIX, 30.

M. UĞUR DERMAN

HASAN el-VEZZÂN

(الحسن الوزان)

el-Hasen b. Muhammed el-Vezzân ez-Zeyyâtî el-Girnâtî el-Fâsî (ö. 957/1550'den sonra)

Batı'da
Afrikalı Leon adıyla bilinen
Arap seyyahı.

Muhtemelen 888 (1483) yılı dolaylarında Girnata'da dünyaya geldi. 1488-1495 yılları arasında doğduğu söyleniyorsa da (Abdurrahman Hamîde, III, 501; *EP* [İng.], V, 723) tayin edildiği görevler ilk ihtimalin daha güçlü olduğunu göstermektedir (*Vaşfû'l-İfrîkiyye*, tercüme edenlerin mukaddimesi, I, 7). Zenâte'nin bir kolu olan Benî Zeyyât kabilesine mensuptur. Dödelilerinden birinin tarcılık yapmasından dolayı aile Vezzân lakabını almış olmalıdır. Girnata'nın İspanyollar tarafından ele geçirilip Benî Ahmer (Nasrî) Sultanlığı'nın yıkılması (1492) ve müslümanların

Hasan
Üsküdarî'nin
Atik Vâlide
Camii
mihrap
sofasının
duvarındaki
yazı
kuşağından
bir parça -
Üsküdar /
İstanbul

birçoğunun İspanya'dan çıkarılması üzerine ailesiyle birlikte Fas'a hicret eden Hasan el-Vezzân, oradaki ünlü Karaviyyîn ve İnâniyye medreselerinde eğitim gördü. Başta İbn Gâzî el-Miknâsî olmak üzere birçok hocadan akaid, fıkıh, tefsir, tasavvuf, edebiyat, matematik ve astronomi tahsil etti. Henüz talebeyken iki yıl bir bîmâristanda ve tüccarların yanında muhasebeci olarak çalıştı. Bu ilimlerdeki bilgisi, sonradan onun Vattâsî (Fas) Sultanı Muhammed el-Burtukâlî'nin (1505-1524) yakınları arasına girmesine ve yüksek diplomatik görevlerde bulunmasına vesile oldu. Gençlik yıllarında Merînîler hânedanının son sultanlarının hizmetinde bulundu. Vergi toplamakla görevli olan babasıyla birlikte Rif ve Orta Atlas bölgelerini dolaşan Vezzân, henüz genç yaşta sultanın görevlendirmesiyle Fas ülkesinin her tarafına ve Afrika'nın kuzey yarısında birçok yere seyahat etme imkânı buldu. O tarihlerde Fas toprakları Vattâsîler'le, ülkenin tamamını ele geçirmeye çalışan güneydeki Sa'dîler ve saldırgan İspanyol-Portekiz kuvvetleri arasında çetin çarpışmalara sahne oluyordu. 1508 yılında Hasan el-Vezzân, Asîle şehrinin Portekizliler'den geri alınması için Vattâsîler'in başlattığı kuşatmada bulundu ve daha sonra tekrar geri dönerek Selâ bölgesini ziyaret etti. Ertesi yıl Tâdlâ bölgesini gitti ve o yıl kendisine biat eden Sa'dîler Devleti'nin kurucusu Kâim-Biemrillâh Muhammed ile görüştü. 1511 yılında sultan tarafından elçi sıfatıyla Batı Afrika'da Songay Devleti'ne gönderilen amcası ile birlikte Tinbüktü'ye giden Hasan el-Vezzân, saldırgan hristiyan kuvvetlerine karşı güç birliği yapma teklifiyle yine Sa'dî Sultanı Kâim-Biemrillâh'a gönderildi. Onun Tinbüktü'ye tekrar gidip oradan Mısır'a geçtiği de rivayet edilir. Son defa 1516 yılında Faslı hacılar grubuna katılarak Tâze, Tilimsân, Tunus ve Trablusgarp'a, 1517'de Mısır'a, oradan da Kızıldeniz yoluyla Hicaz'a gitti. Hatta bu seyahat dönüşünde İstanbul'a uğradığı da rivayet edilir. Hacdan dönünce yine Muhammed el-Burtukâlî tarafından elçi sıfatıyla Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'e gönderildi. Önce Cezayir'in Akdeniz kıyısında bulunan Bicâye şehrinde Oruç Reis ile görüşen Vezzân'ın İstanbul'a gidip gitmediği hakkında değişik rivayetler bulunmakla birlikte o sırada Mısır seferinde bulunan (1517) padişahla orada görüştüğü bilinmektedir (a.g.e., I, 10). Fas sultanı adına yaptığı elçilik görevi esnasında ayrıca Bicâye'de Türk

amirali Oruç Reis ve Tinbüktü'de Songay Sultanı Askia Muhammed ile de görüştü. Mısır'dan Nil yoluyla Sudan'a, oradan da Cidde ve Yenbû'ya geçen Hasan el-Vezzân, dönüşü sırasında yaklaşık iki yıl kaldığı Libya ve Tunus'tan Fas'a giderken (1520) Tunus'un Cerbe adası yakınlarında Sicilyalı korsanlar tarafından esir alındı ve diğer seçkin esirlerle birlikte önce Napoli'ye, oradan da Roma'ya götürülerek Rönesans'ın güçlü papası X. Leon'a (Giovanni de Medici) takdim edildi. Yaşamının ancak Hristiyanlığı kabul etmekle mümkün olabileceğini anlayan Vezzân bu yöndeki baskılara boyun eğmek zorunda kaldı, bunun üzerine papa ona hristiyan adı olarak kendi adını verdi. 6 Ocak 1520'de vaftiz edildi. Ancak bazı müslüman müellifler onun mecburiyet karşısında hristiyan gibi göründüğünü söylemektedirler. Bundan sonra Vezzân, Johannis Leo de Médicis olarak tanındı; *Vaşfü İfrîkıyye* adlı kitabını basan G. Battista Ramusio ise onu daha yaygın olarak Giovanni Leone Granadino (Girnatalı Arslan Jan) diye adlandırdı veya Arapça olarak Yuhannâ el-Esed el-Girnatî ismini kullandı. Afrika'yı tanıttığı meşhur eseri *Descrittione dell'Africa*'nın yayımlanması üzerine de Afrikalı Leon mânasına gelen Leone Africano (Leo Africanus, Jean Leon African, Léon l'Africain) adıyla anılmaya başlandı. Kısa sürede İtalyanca ve Latince'yi öğrenen Vezzân Roma ve Napoli'de papazlara, Bologna'da da üniversite öğrencilerine Arapça dersleri verdi. Afrika hakkında yazdığı kitabının devamı olmak üzere daha önce ziyaret ettiği Asya ile ilgili kısmını yazması için yapılan teklifi kabul etti. İtalya'da kaldığı süre içerisinde önceleri papanın, onun ölümünden (1521) sonra da Kardinal Egidio da Viterbo'nun (ö. 1532) himayesi altında yaşadı; aynı zamanda, müsbet ilimler ve felsefe konularındaki kaynakları okuyabilmek için çevresindekilere Arapça öğrenmelerini tavsiye eden kardinale de ders veriyordu. Bu arada kardinalin ısrarı üzerine, Alman İmparatoru Şarlken'in yakınlarından olan J. A. Widmenstad onunla tanışmak ve Arapça öğrenmek üzere Roma'ya geldiyse de seyahatini geciktirdiği için artık ülkesine dönmüş olan Vezzân ile görüşemedi. *Vaşfü İfrîkıyye* önce Vincenzo Pinelli'nin eline geçti. Onun ölümüyle eserin Arapça ve İtalyanca asılları Napoli'ye gönderilirken korsanların eline düşünce Arapça aslının denize atıldığı rivayet edilir. Pinelli'nin kütüphanesinden geriye kalan eserler

Kardinal Charles Borromée tarafından 3400 altın eküye (ECU; eski Fransız para birimi) satın alındı ve 1602 tarihinde Milano'da çok kıymetli yazmaların bulunduğu Bibliothèque Ambroisienne'e kondu. Vezzân'ın kitabını ilk defa neşreden G. Battista Ramusio onun 1550 yılından önce vefat ettiğini yazmaktadır. Fakat modern araştırmacıların çoğu, 1550 yılı dolaylarında Kuzey Afrika'ya döndüğünü ve orada tekrar müslüman olarak bir süre yaşadktan sonra vefat ettiğini kabul etmektedirler; ancak bazılarınca 1552 veya 1554 olarak verilen ölüm tarihi kesin değildir. Hasan el-Vezzân'ın hayatının 1550'den önceki dönemi iyi bilinirken sonrası hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Eserleri. Hasan el-Vezzân'ın büyük şöhreti, Afrika üzerine kaleme aldığı ve Roma'da tamamladığı *Della descrittione dell'Africa et delle cose notabili che quivi sono* adlı kitabına dayanır. Arapça kaleme aldığı eserini İtalyanca öğrendikten sonra bu dille tekrar yazmıştır. İtalyanca orijinal yazması 1931 yılında bulunan Roma Millî Kütüphanesi'ne konan eseri (nr. 953), muhtemelen kendisi hayatta iken 1550 yılında G. Battista Ramusio Venedik'te yayımlamıştır. 1556'da Jean Temporal tarafından Fransızca'ya çevrilen kitap (*Description de l'Afrique tierce partie du monde*, Lyon 1556), aynı yıl içinde Jean Florianus (Fleurian) tarafından Latince'ye tercüme edilmiş (*J. Leonis Africani de totius Africae descriptione*, Anvers-Belçika 1556) ve bu dille birçok defa basılmıştır. Eserin Latince tercümesinden John Pory'nin yaptığı İngilizce tercümeyi (*A Geographical Historie of Africa*, London 1600) sonradan Browne tekrar yayımlamıştır (*History and Description of Africa*, I-III, London 1896; New York 1963). Felemenkçe ve Almanca'ya da çevrilen eser, birçok neşirden sonra Temporal'ın Fransızca tercümesi esas alınarak ilk defa ilmî şekilde Ch. Schefer tarafından neşredilmiştir (I-III, Paris 1896-1898; tıpkıbasımı, nşr. F. Sezgin, Frankfurt 1993). Bu neşre göre eser dokuz bölümden oluşur: Afrika hakkında genel bilgilerin bulunduğu giriş; Güneydoğu Fas; Fas sultanlığı; Tilimsân sultanlığı; Tunus'un Becâ bölgesi; Fas-Cezayir-Tunus, Libya'nın güneyinde kalan bölge; Bilâdü's-Sûdân (siyahlar ülkesi); Mısır; İrmaklar, hayvanlar, balıklar, kuşlar, Afrika'daki madenler, ağaçlar ve bitkiler. A. Epaulard'ın 1949 yılında İtalyanca'dan yaptığı Fransızca tercümesi Mme A. Codaz-

zi tarafından tenkitli olarak basılmıştır (*Description de l'Afrique*, I-II, Paris 1956). Abdurrahman Hamîde'nin oldukça hatalı Arapça tercümesinden (Riyad 1399/1979) sonra eser son olarak da Muhammed Hâccî ve Muhammed el-Ahdar tarafından Epaulard'ın neşri esas alınarak önce I. cildi (Rabat 1400), daha sonra da iki cildi birlikte Arapça'ya çevrilmiştir (*Vaşfü İfrîkıyye*, I-II, Beyrut 1983).

Hasan el-Vezzân kitabının sonunda, bir uçtan bir uca dolaştığı Afrika'da günün gününe kaydettiği müşahedelerini bu eserinde derlediğini, bizzat görmediği hususlarda ise güvenilir kimselerin haberlerine dayandığını belirterek eserin 10 Mart 1526'da tamamlandığını söyler. Yer yer *Târîhu İfrîkıyye ve'l-Mağrib* adlı eserin sahibi İbnü'r-Rakîk el-Kayrevânî ve İbn Haldûn'dan alıntılar yapan müellif eserinde Bekrî, İdrîsî ve İbn Fazlullah el-Ömerî'den de bahsetmiş, ancak onlardan nakil yapmamıştır. Hasan el-Vezzân'ın, başvuru kaynakları arasında kendisinin daha önce yazdığı *el-Vecîz fi't-tevârîhi'l-İslâmiyye*, *Târîhu İfrîkıyye el-hâdîs*, Ebû'l-Kâsım İbn Beşkûvâl'in *Târîhü fi ahvâlî'l-Endelüs*, Mes'ûdî ve İbn Hattîb'in eserleri bulunur.

Vaşfü İfrîkıyye 1550'de basılınca aynı konuda eser yazan Avrupalı tarihçi, coğrafyacı ve kozmografyacılar için en önemli bir kaynak oldu. Kitabın yeni baskıları da dört asır boyunca yegâne eser özelliğini korudu. *Vaşfü İfrîkıyye*'yi aşağıdaki eserler kaynak olarak almışlardır: J. César Scaliger, *Exotericae exercitationes* (1557); François de Belle-Forest, *Cosmographie* (1575) ve *Histoire universelle* (1577); André Thevet, *Cosmographie universelle* (1575); Livio Sanuto, *Geografia* (1588); Gramaye, *Africa Illustrata* (1622) ve *De Arabibus Africanis tenentibus*; Vossius, *De historicis latinis libri tres* (Leyde 1627), *De Medicis illustribus inter Arabes Scriptores*, *De philosophia et philosophorum sectis libri* (La Haye 1658); Pierre Davity, *Etats ou empires du monde* (1626); Olivier Dapper, *La description des pays de l'Afrique, de l'Egypte, de la Barbarie, de la Libye, du Biledulgerid, de la Guinée* (Amsterdam 1668, 1670); Baudrand, *Dictionnaire historique et géographique* (Paris 1715); Bruzen de la Martinière, *Le grand dictionnaire géographique, historique et critique* (Amsterdam 1726-1736). Vezzân eserinde, XVI. yüzyılın başlarında ziyaret ettiği

Afrika ülkeleri hakkında içtimâî, iktisadî ve siyasî durumlarıyla ilgili bilgiler verir. Fas için en karışık siyasî hadiselerin cereyan ettiği, iç ve dış tehlikelerin ülkeyi kargaşaya sürüklediği bir dönem olan XVI. yüzyıl başlarıyla ilgili görüşleri İbn Haldûn'un fikirlerine benzer; ona göre de İspanya ve Portekiz gibi Avrupalı hristiyan güçlerin Kuzey Afrika'ya göz dikmeleri, Araplar'ın kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve gereksiz çekişmelerden kaynaklanmıştır. Bu eser, yüzyıllar boyunca Batı'nın Kuzey Afrika'daki İslâm dünyası hakkında başlıca kaynağını oluşturmuştur ve hâlâ da Afrika tarihi ve coğrafyası üzerinde çalışanlara kaynak olmaya devam etmektedir. Eserin Batılılar için değer taşıyan bir yönü de Avrupalı düşüncesiyle kaleme alınmış bir Arap telifi oluşudur. Vezzân, Faslı İdrîsî ve İbn Battûta gibi İslâm coğrafyacıları ile karşılaştırıldığında onun İdrîsî'nin aksine yazdığı yerleri bizzat ziyaret ettiği ve anlatımında da İbn Battûta'nın aksine mümkün olduğu kadar mübalağadan kaçındığı görülür. Eserde sırasıyla Afrika ile ilgili genel coğrafya bilgileri, kıtanın iklimi, halkının özellikleri ve yaşayış tarzları, Fas ülkesinin güney taraflarındaki Sûs bölgesi, bugün kısmen Batı Sahrâ denilen yerler ve Merakeş şehri, Fas ve Cezayir'e hâkim olan Zeyyânîler, Bicâyê, Tunus ve Trablusgarp, Fas, Tunus ve Cezayir'in güney kısımları, Bilâdü'lcerîd ve's-Sahrâ, Bilâd-i Sûdân ve Mısır, Afrika'nın akarsuları, hayvanları, madenleri ve bitkileri hakkında bilgi verilmektedir.

Hasan el-Vezzân eserinde, Asya ve Avrupa'nın gezip gördüğü kısımlarını anlatmayı tasarladığını söylemişse de (*Vaşfü İfrîkıyye*, II, 242) böyle bir kitap kaleme almamıştır. Onun diğer önemli eseri, 1524 yılında yahudi doktor Jacob ben Simon (Ya'kûb b. Şem'ûn) için hazırladığı Arapça-İbrânice-Latince lugattır; bu lugatin bir nüshası Escorial Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 598; bk. Derenbourg, I, 410). Yine 1527'de İtalyanca kaleme aldığı, otuz Arap ve yahudi filozof ve tabibini anlattığı biyografik eseri, J. H. Hottinger tarafından *Libellus de viris quibusdam illustribus apud Arabes Zurich* (1664) adıyla Latince'ye çevrilmiş, J. A. Fabricii tarafından tekrar yayımlanmıştır (Amburgo 1726). Hasan el-Vezzân bunlardan başka, Angela Codazzi'nin üzerinde çalıştığı aruzla ilgili bir eserle (bk. bibl.) günümüze ulaşmış, ulaşılmadığı bilinmeyen 'İlmü'l-beyâ-

ni'l-'Arabî, *Kitâbü'n-Nahvi'l-'Arabî*'yi ve görevli olarak gezdiği Kuzey Afrika'da gördüğü anıt mezarların kitâbelerinden derlediği bir eser daha kaleme almıştır (*Description de l'Afrique*, editörün önsözü, s. I, XXII-XXIII; Abdurrahman Hamîde, III [1404/1984], s. 504-524).

Hasan el-Vezzân'ın hayatı ve seyahat-nâmesi son zamanlarda yeniden ilgi çekmeye başlamıştır. Amin Maalouf'un 1986'da *Léon l'Africain* adıyla yayımladığı Fransızca eseri birçok dünya diliyle beraber Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (trc. Sevim Raşa, *Afrikanlı Leo*, İstanbul 1993).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan el-Vezzân, *Vaşfü İfrîkıyye*, tercüme edenlerin mukaddimesi, I, 5-23; II, 242; a.mlf., *Description de l'Afrique* (ed. Ch. Scheffer), Paris 1896, editörün önsözü, s. I-XXIII; H. Derenbourg, *Catalogue des manuscrits arabes de l'Escorial*, Paris 1884, I, 410; L. Massignon, *Le Maroc dans les premières années du XVIe siècle, tableau géographique d'après Léon l'Africain*, Alger 1906, s. 4-10, 22-67; a.mlf., "Leon, Afrikalı", *İA*, VII, 32; H. de Castries, *Les sources inédites de l'histoire du Maroc; archive et bibliothèque de France*, Paris 1926, III, s. XII; Paris 1954, IV, s. VII; a.e.: *Archive d'Angleterre*, Paris 1935, II, 271; III, 373; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 710; A. Codazzi, "Dell'unico manoscritto conosciuto dell' 'Cosmografia dell'Africa' di Giovanni Leone l'Africano", *Studi orientalistici in onore di Giorgio Levi della Vida*, Roma 1956, I, 180-198; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-'edebi'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 450-455; Necib el-Akîkî, *el-Müsteşri-kün*, Kahire 1964, I, 136-137; Muhammed Haccî, *el-Hareketü'l-fikriyye bi'l-Mağrib fi 'ahdi's-Sa'diyyîn*, Rabat 1397-98/1977-78, I, 25-26; II, 348-349; Thomas F. Glick, "Léon The African", *DSB*, VIII, 190; Abdurrahman Hamîde, "el-Hasan b. Muhammed el-Vezzân ez-Zeyyâtî", *Buhûşü'l-mü'temeri'l-coğrafiyyi'l-İslâmiyyi'l-evvel*, Riyad 1404/1984, III, 501-524; a.mlf., "Hasan b. Muhammed el-Vezzân", *Mevsû'âtü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman 1989, s. 72-74; R. Brunschvig, "Léon l'Africain et l'em-bouchure du Chélif", *RAfr.*, sy. 79 (1936), s. 599-604; R. Mauny, "Notes sur les 'Grandes voyages' de Léon l'Africain", *Hespéris*, XLI, Paris 1954, s. 379-394; Cemâl Zekeriyâ Kâsım, "Kitâbü Vaşfü İfrîkıyye ve târihihâ li'l-Hasan b. Muhammed el-Vezzân", *Havliyyâtü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmi'atü 'Aynî's-şems*, II, Kahire 1968, s. 279-307; J. - C. Garcin, "Jean-Léon l'Africain et 'Aydhâb'", *Alsl.*, XI (1972), s. 189-209; H. J. Fisher, "Léon Africanus and the Songhay Conquest of Hausaland", *The International Journal of African Historical Studies*, XI/1, New York 1978, s. 86-112; Ed., "Leo Africanus", *El²* (İng.), V, 723-724. MUSTAFA L. BİLGE